

Гаценко И. Ономапония как репрезентация звукофферы в языке.

Статья посвящена актуальной научной проблеме – мотивации языкового знака в современном языкознании. Рассмотрено понятие „звукоффера” в современной лингвистике. С учетом разнообразия подходов и критериев при создании классификации звукоизображений предлагается новая структура семантического поля «звук».

Ключевые слова: звукоизображение, фонестема, языковой знак.

Hatsenko I. Onomatopoeia as a Representation of Sound Sphere in Language.

The article is devoted scientific the issue of the day – motivation of linguistic sign in modern linguistics. A concept is considered «soundsphere» in modern linguistics. Taking into account the variety of approaches and criteria in creation of classification of onomatopoeia the new structure of the semantic field is offered «sound».

Key words: onomatopoeia, fonestema, linguistic sign.

Оксана Дзюбенко
(Київ)

УДК 81'1:811.124+811.161.2

**КОНЦЕПТ “РОЗУМ” У РИМСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ
ЛІНГВОКУЛЬТУРАХ (ПАРЕМІЙНИЙ ВИМІР)**

Стаття присвячена аналізу паремійного втілення концепту РОЗУМ української та латинської мов у руслі антропоцентричної наукової парадигми. У дослідженні на основі паремійного матеріалу виокремлені універсальні й етноспецифічні риси римської та української лінгвоспільнот.

Ключові слова: антропоцентрична наукова парадигма, концепт, лексема-реалія, логема, паремійна одиниця, семантичний інваріант.

У руслі антропоцентричної культурно-філософської базисної парадигми дослідження паремійного корпусу мови набуває нової якості у зв'язку з тенденцією до розгляду мовних явищ під когнітивним кутом зору, адже фразеологічний рівень є домінантним в експлікуванні культурно детермінованих феноменів. Всебічне вивчення паремійних одиниць (далі – ПО) розгорнулося лише в наш час, що пов'язано з лінгвокультурологічною спрямованістю актуальних досліджень: паремії сприймають як аксіологічно значущі мовні величини, дослідження яких дозволяє виявити ієрархію цінностей носіїв певної культури і мови. В.А. Маслова зазначає, що «мова є лише механізмом, який сприяє кодуванню і трансляції культури. Справжніми сховищами культури є тексти. Будь-який фразеологізм, з нашої точки зору, – це текст, тобто сховище культурної інформації» [9, с. 87].

Ключове місце в антропоцентричній картині світу посідає концепт РОЗУМ як універсальна гносеологічна категорія, який не був предметом окремого лінгвокультурологічного дослідження. В українському мовознавстві слід виокремити певні дотичні до нашої теми наукові дослідження М.З. Гурко, І.В. Навроцької, Л.О. Ніжегородцевої-Кириченко, Р.В. Угринюка й ін. Проте аналізувалися лексика та фразеологізми на позначення інтелектуальної діяльності на матеріалі лише деяких індоєвропейських мов, дослідження яких здійснювалося не в межах антропоцентричної наукової парадигми.

Актуальність теми наукової розвідки зумовлена декількома чинниками. По-перше, сучасним спрямуванням контрастивних лінгвістичних досліджень на виявлення універсального й етноспецифічного в етномовних картинах світу. По-друге, потребою розширення предметного поля, зокрема історико-культурного діапазону, а відтак – розгляд “мертвої” мови під лінгвокультурологічним кутом зору. По-третє, для нашого дослідження

важливим є той факт, що європейський паремійний фонд базується на античній спадщині, тому порівняння латинських і українських паремії дасть свідчення про етнічне світобачення української лінгвокультурної спільноти: про те, що було успадковано від “мови-донора”, і що свого, самобутнього, додав український етнос.

Мета статті полягає у виокремленні на тлі універсального ідіоетнічних рис української і римської лінгвоспільнот, декодованих з концептосфери РОЗУМ при аналізі ПО досліджуваних мов.

Робочим інструментом дослідження паремійного фонду видається логічним обрати прийом об’єднання паремій в логіко-семантичні групи – логеми. Цей термін належить П.В. Чеснокову, який ввів його на позначення одиниці мислення [21]. Логему розуміємо як узагальнювальну вихідну думку, що об’єднує групи певних характеристик і оцінок окремих культурно значущих смислів, що виявляються у паремійному фонді.

Із давніх часів в усіх лінгвокультурах існує усталена традиція вважати розум найвищою та найціннішою складовою і якістю людського пізнання. У сучасному науково-філософському континуумі *розум* є вищим рівнем раціонального мислення, якому властиві творче оперування абстракціями та рефлексією, спрямованість на усвідомлення власних форм і передумов, самопізнання [10, с. 138-139]. Так, біблійна мудрість твердить: «Хвалять людину за мірою розуму її, а розбещений серцем буде в презирстві» [11, 12:8]. Підтвердженням цього постулату є паремійний корпус досліджуваних мов: латин. *Homines ratio ducit* – «Розум керує людьми» [20, с. 151]; *Vivere est cogitare* – «Жити – значить мислити» [12, с. 725]; *Mens coeli terraeque regina* – «Розум – цар неба і землі» [6, с. 161]; укр. *Розум – скарб людини* [16, с. 318]; *Розум усе здержить, посує й піднесе* [16, с. 318]; *Бачить око далеко, а розум ще далі* [18, с. 241]; *З умом жити – тішитися, без ума – вішатися* [18, с. 242]. Залучені ПО реалізують універсальну логему «**Розум – найвища цінність**».

Видається цікавим встановлення зв’язків між поняттями “розум” та “багатство” у наївній свідомості етносів. Відібравши та проаналізувавши паремійні одиниці, прийшли до висновку, що вони реалізують дві антиномічні логеми: «Розум має більше аксіологічне значення, ніж багатство» та «Гроші перемагають розум». Простежимо тепер мовне втілення цих логем. Спершу звернімося до мовного вираження логеми «**Розум має більше аксіологічне значення, ніж багатство**». Біблійний дискурс подає нам такий зразок: «Блаженна людина, котра надбала мудрість, і людина, котра надбала розум! Тому що надбання її важливіше, аніж надбати срібла, і прибутку від неї більше, аніж від золота» [11, 3:13 – 14]. Цю думку прослідковуємо і в паремійних фондах аналізованих мов: укр. *Золото без розуму – болото* [18, с. 242]; *Краще бідна кишеня, як голова* [18, с. 247]; *Що ти гроші, як чортма в голові* [18, с. 362]; *Не бажай синові багатства, а бажай розуму* [17, с. 250]. У римській моделі сприйняття дійсності *Homo doctus in se semper divitias habet* – «Вчена людина завжди має багатство у собі (самому)». Це перефразований вислів Біанта, одного з семи давньогрецьких мудреців: *Omnia mea mecum porto* – «Усе своє ношу з собою», в якому йшлося про багатства розуму та душі [6, с. 146]. Антиномічна логема «**Гроші перемагають розум**» вербалізується у таких пареміях: латин. *Plures amicos mensa quam mens concipit* – «Більше друзів збирає їжа, ніж розум» [24]; *Virtutem et sapientiam vincunt testudines* – «Черепашки перемагають добродієність і мудрість» [43, с. 35]; укр. *Хоч у голові пусто, аби грошей було густо* [17, с. 250]; *Доки є земелька, доти й розум в Омелька* [18, с. 242]; *У кого гроші є, тому й руку всяк дає* [16, с. 321]. Щодо тлумачення латинської сентенції *Virtutem et sapientiam vincunt testudines*, то вона має загадковий характер, проте дослідники схиляються до думки, що *testudines* (черепашки) – це давня грошова одиниця на Пелопонесі з зображенням черепашки. Згідно з таким трактуванням лексеми *testudines* стає прозорою семантика прислів’я. Недаремно ця сентенція давньогрецького походження знайшла “притулок” у Римській імперії з її культом багатства та бурхливим попитом на розкіш. У латинській сентенції *Plures amicos mensa quam mens concipit* теж ідеться про те, що у тогочасному

римському суспільстві більше поцінювалися матеріальні здобутки, ніж інтелектуальні. *Mensa* у цьому випадку – метафора, яка уособлює різноманітні матеріальні блага. На підтвердження цієї думки можна навести поширене гасло плебсу епохи Імперії: *Panem et circences!* – «Хліба і видовищ!». “Культурне” життя у Римі зосереджувалося не навколо філософських шкіл, театрів, спортивних арен або музично-танцювальних майданчиків, як у Давній Греції, а часто навколо жорстоких видовищ у цирку.

Прослідкуємо уявлення про взаємозалежність розуму та одягу. Логемою-універсалією для аналізованих мов є «**Перевага розуму над одягом**»: латин. *Non vestimentum virum ornat, sed vir vestimentum* – «Не одяг прикрашає людину, а людина – одяг» [20, с. 233]; укр. *По одязі стрічають, а по розуму проводжають* [18, с. 244]; *Не суди по одязі, а суди по уму* [16, с. 323]; *Мудрого і без дорогої шати по однім слові зараз пізнати* [18, с. 243]. Однак, можемо виокремити й антиномічну групу паремій: латин. *Ornata forma mente praeclara eminet* – «В очі впадає прекрасний вигляд, а не прекрасний розум» [20, с. 251]; *Vestis virum reddit (facit)* – «Одяг говорить про людину» [20, с. 357], які вербалізують логему «**Одяг – обличчя людини**». Ці паремії свідчать про ваговитість матеріальних статків як в українській, так і римській лінгвокультурах. Слід відзначити потяг до розкоші римлян, починаючи з кінця періоду Республіки й особливо за часів епохи Імперії: численні мармурові скульптури, коштовності, дорогі тканини, вишукана кераміка, екзотичні речі домашнього побуту тощо [1, с. 371-375; 529-535].

Суперечливим є питання про природу розумових здібностей. Розум потрактовується як уроджений та набутий у процесі навчання. Філософські й наукові теорії розуму намагаються зрозуміти природу цієї психічної діяльності. Так, філософи ще з епохи Античності твердили про існування вродженого розуму: думки про “вроджені ідеї” зустрічаємо у Платона й Аристотеля. З погляду сучасної філософської науки, вродженні знання – «успадковані родоспецифічні схеми та зразки поведінки, норми реакції, мисленнєві стратегії тощо, які доступні емпіричному дослідженню» [19, с. 287] і які перебувають у відношенні доповнювальної дистрибуції до набутих знань. Звернімося тепер до народного тлумачення природи розумових здібностей. В аналізованих мовних культурах виділяємо логему «**Домінанта вродженого розуму над набутих у процесі навчання**», яка реалізується на прикладі таких ПО: латин. *Qualis avis, talis cantus* – «Який птах, такий спів» [20, с. 280] (СІ²: Людина не може перевершити свої природні здібності); *Vultu an natura sapiens sis, multum interest* – «Багато що значить, чи ти розумний з вигляду, чи від природи» [24]; *Non aetate, verum ingenio adipiscitur sapientia* – «Не роками, а природними здібностями досягається мудрість» [20, с. 226]; *Apertae musarum ianuae* – «(Для нього) відчинені двері Муз». В останній приказці йдеться про людину, наділену здібностями до науки і мистецтва, якій виявляють свою прихильність Музи. Давньогрецький учений Зенотот твердив, що мудрість – подарунок Муз, яку не слід замикати, а треба безперервно поширювати, ніби запалюючи вогонь від вогню [6, с. 125]. Серед українських ПО аналізовану логему експлікують такі паремії: *Не штука наука, а штука розум* [16, с. 324]; *Краще з наперсток розуму природженого, ніж цебер приученого* [16, с. 322]; *Як нема розуму від роду, то не буде і до гробу* [16, с. 322]; *У кого нема розуму вродженого, не буде й навороженого* [18, с. 246]. Отже, проведений аналіз продемонстрував, що у свідомості представників української етноспільноти розум сприймається як дар Божий, яким може бути наділена людина при народженні: *Божя іскра* (СІ: Обдарування, талант) [13, с. 27]; *Не дай, Боже, щастя, а дай розум* [18, с. 244]; *Кому Бог розуму не дав, тому і коваль не укус* [18, с. 242]. Ці фразеологічні одиниці свідчать про глибокий релігійний відбиток у народному світобаченні. Латинська паремія *Apertae musarum ianuae* також має релігійний характер, але,

² Семантичний інваріант – загальне значення відмінних за своєю образністю фразеологічних одиниць різних мов [3, с. 87].

на відміну від українського християнського світосприйняття, відображає римські язичницькі пантеїстичні погляди.

Паремійний корпус досліджуваних мов фіксує свідчення неоднозначності поглядів етносів на співвідношення сили та розуму. Першу групу наповнюють ПО, що експлікують логему «**Розум переважає силу**»: латин. *Sapientia gubernator navis* – «Розум (мудрість) – керманіч корабля» (СІ: Кораблем управляє не сила, а розум) [6, с. 169]; укр. *І сила перед розумом никне* [16, с. 318]; *Не силою роби, а розумом* [18, с. 244]; *Де сила не бере, там треба розумом підсобити* [18, с. 242]; *Сила уму уступає* [17, с. 86]. До другої групи відносимо логему «**Сила має пріоритет над розумом**», яка вербалізується у латинських пареміях *Ratio contra vim parum valet* – «Розум без сили мало значить» [20, с. 302]; *Inter arma silent Musae* – «Серед зброї мовчать Музи» [8, с. 17]. У цій ПО привертає увагу лексема-реалія *Musae*, символ римської міфології та культури загалом, яка у складі цієї паремії має метафоричне навантаження “мистецтва та науки”. В аналізованій паремії йдеться про відсутність розвитку науки та мистецтва під час війни. А войовничість римлян проходить червоною ниткою через усю римську культуру, адже Рим «жив війною і заради війни» [5, с. 12]. Перманентні війни виробили у римського громадянина повагу до таких рис, як холоднокровність і самодисципліна. У римській міфології навіть Мінерва (*Minerva*) була одночасно богинею мудрості та війни. В уявленні ж українського народу розум і сила є нероздільними взаємодоповнювальними складовими української ментальності: *Сила без голови шаліє, а розум без сили мліє* [16, с. 318]; *Для всякого діла конечний розум і сила* [18, с. 242]; *Сила та розум – краса людини* [17, с. 86]. Наведені прислів'я реалізують ідіологему «**Розум і сила є взаємодоповнювальними поняттями**». Дослідники української ментальності також наголошують на цій якості українців, яка виткалася історично, адже українцям споконвічно доводилося оборонятися від кочівників, захищати свої землі та майно. Поєднання розуму (а часто хитрості) та сили було головною зброєю і древніх слов'ян, і мешканців Київської Русі, і запорозьких козаків [15, с. 298]. Є підстави погодитися і з М.В. Гримич, яка зазначає, що українська нація характеризується двовимірністю національного характеру: на зміну землеробському (селянському) менталітету прийшов козацький [4].

Українські етнокультурні прислів'я *Розумом направляй, а почуттям урівноважуй* [18, с. 245]; *Світлий розум, щире серце у дорозі не спіткнеться* [18, с. 245] демонструють діалектику розуму та почуттів. Так, дослідники українського менталітету наголошують на домінантності емоційного начала, так званої кордоцентричності, оскільки почуття й емоції – базовий мотив діяльності українців [2], [7], [14], [15]. Основні риси українського національного характеру були відображені у “філософії серця” Памфіла Юркевича [23]. Проте, раціональне зерно також властиве українській ментальності, яка перебуває на “роздоріжжі” східної та західної культур: В. Янів наголошує, що «в слов'янській скріпленій почуттєвості можна б констатувати певний перехід від Заходу до Сходу, але з одним виразним застереженням, що слов'янська почуттєвість, хоч і домінуюча в житті, не виключного значення, і вона не заперечує аж ніяк ні дії розуму, ні волі» [22, 188 – 189]. Наведені ПО української мови експлікують логему «**Діалектика розуму та почуттів**». Римська лінгвокультура подає нам протилежну думку – «**Домінанта раціонального чинника над емоційним**»: *Et premitur ratione animus vincique laborat* – «Розумом дух підкорений і намагається бути переможеним» [12, с. 174]; *Furor iraque mentem praecipitat* – «Шаленість і гнів уражають розум» [20, с. 144], що є цілком умотивованим, адже римське суспільство було прагматичним у своїй сутності, базувалося на раціональності, дотриманні норм, законів і порядку. Ці світосприймальні настанови заклали основи західноєвропейського раціонального менталітету.

Висновки. Аналіз концепту РОЗУМ на прикладі паремійного фонду латинської та української мов продемонстрував як універсальні, так і етнокультурні компоненти в етномовних картинах світу досліджуваних лінгвоспільнот. Значний шар латинських ПО був

успадкований українською лінгвокультурою. Контрастивне дослідження виявило і такі духовні константи етнічних спільнот, як діалектика емоційного та раціонального, сили та розуму в українській лінгвокультурі; домінанта сили над розумом, прагматично-раціональна орієнтованість римської ментальності. У подальших наукових розвідках видається **перспективним** простежити втілення концепту РОЗУМ у літературно-художньому дискурсі відповідно до запропонованого лінгвокультурологічного контексту.

ЛІТЕРАТУРА

1. Балух В.О. Історія Античної цивілізації. У 3-х т. / В.О. Балух. – Т. 2. Стародавній Рим. – Чернівці: ТОВ Вид-во “Наші книги”, 2008. – 848 с.
2. Гнатенко І.П. Почуттєвість як риса українського національного характеру / І.П. Гнатенко // Український національний характер. – К. : “ДОК-К”, 1997. – С. 79-87.
3. Голубовська І.О. Етнічні особливості мовних картин світу: Монографія / І.О. Голубовська. – К. : Логос, 2004. – 284 с.
4. Гримич М.В. Два виміри національного характеру / М.В. Гримич // Наука і суспільство. – Вип. 8. – 1991. – С. 27-31.
5. Кнабе Г.С. История. Быт. Античность / Г.С. Кнабе // Быт и история античности. – М. : Наука, 1988. – С. 6-17.
6. Корж Н.Г. Из скарбниці античної мудрості / Н.Г. Корж, Ф.Й. Луцька. - К. : Вища школа, 1994. – 350 с.
7. Кульчицький О. Світовідчуття українців / О. Кульчицький // Українська душа. – К. : Фенікс, 1992. – С. 48-66.
8. Лучканин С.М. Латинські сентенції (крилаті латинські вислови з історико-культурним коментарем) / С.М. Лучканин. – К. : Науковий світ, 2009. – 138 с.
9. Маслова В.А. Лингвокультурология / В.А. Маслова. – М.: Academia, 2001. – 204 с.
10. Петрушенко В. Тлумачний словник основних філософських термінів / В. Петрушенко. – Львів : Вид-во Національного університету “Львівська політехніка”, 2009. – 264 с.
11. Притчі Соломона. – Режим доступу: <http://ukrkniga.org.ua/ukrkniga-text/64/20/>
12. Словарь крылатых латинских выражений и слов / В.В. Шендецов. – М. : Астрель: АСТ, 2010. – 734 с.
13. Словник українських ідіом / Уклав Г.М. Удовиченко. – К. : Рад. письменник, 1968. – 461 с.
14. Старовойт І. Збіг і своєрідності західноєвропейської та української менталітетностей / І. Старовойт. – К. – Тернопіль: Діалог, 1997. – 184 с.
15. Стражний О.С. Український менталітет: Ілюзії. Міфи. Реальність. / О.С. Стражний. – К.: Книга, 2008. – 368 с.
16. Українські народні прислів'я та приказки. Дожовтневий період / Упоряд. В. Бобкова, Й. Багмут, А. Багмут. – К.: Держ. вид-во худ. літ-ри, 1963. – 791 с.
17. Українські народні прислів'я та приказки. – К.: Вид-во Академії наук УРСР, 1955. – 345 с.
18. Українські прислів'я та приказки / Упоряд. С.В. Мишанич, М.М. Пазяк; Передм. М.М. Пазяка. – К.: Дніпро, 1984. – 388 с.
19. Философия. Энциклопедический словарь / Под ред. А.А. Ивина. – М. : Гандарики, 2004. – 1072 с.
20. Цимбалюк Ю.В. Латинські прислів'я та приказки / Ю.В. Цимбалюк. – К. : Вища школа, 1990. – 438 с.
21. Чесноков П.В. Основные единицы языка и мышления / П.В. Чесноков. – Ростов-на-Дону : РГПИ, 1966. – 288 с.
22. Янів В. Релігійність українців з етнопсихологічного погляду / В. Янів // Народна творчість та етнографія. – 1999. – № 5-6. – С. 39-54.
23. Юркевич П.Д. Сердце и его значение в духовной жизни человека, по учению слова Божего // П.Д. Юркевич. Философские произведения. – М.: Правда, 1990. – С. 69-103.
24. Publilius Syrius. Sententiae. – Режим доступу: <http://www.thelatinlibrary.com/syrus.html>.

Дзюбенко О. Концепт «Ум» в римській і українській лінгвокультурах (паремійне втілення).

Стаття посвячена изучению паремийного воплощения концепта УМ украинского и латинского языков в русле антропоцентрической научной парадигмы. В исследовании на основе паремийного материала были выделены универсальные и этноспецифические черты римского и украинского лингвокультурных сообществ.

Ключевые слова: антропоцентрическая научная парадигма, концепт, лексема-реалия, логема, паремийная единица, семантический инвариант.

Dzyubenko O. Concept "Wit" in Latin and Ukrainian Linguistics and Culture (Proverbs Implementation).

The article analyzes the implementation of the concept of "wit" in proverbs of the Ukrainian and Latin languages, in line with the anthropocentric scientific paradigm. This research singles marks out universal and ethnocultural features of Roman and Ukrainian linguistic communities based on their proverbial material.

Key words: anthropocentric scientific paradigm, concept, reality lexeme, proverb, semantic invariant.

Інна Довбня
(Переяслав-Хмельницький)

811.133.1+811.111+811.162.2"37

ЗІСТАВНЕ ВИВЧЕННЯ БІНАРНИХ МАРКЕРІВ ГОРИЗОНТАЛЬНОГО ПРОСТОРУ У ФРАНЦУЗЬКІЙ, АНГЛІЙСЬКІЙ І УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ

У статті доведено, що осмислення й позначення одних із найважливіших просторових понять, "правого" і "лівого", тісно пов'язано зі сприйняттям людиною руки. Зіставлено бінарні маркери горизонтального простору у неблизькоспоріднених мовах, виявлено спільні і відмінні ознаки і тенденції розвитку просторових і часових позначень горизонтального простору.

Ключові слова: горизонтальний простір, правий, лівий, антропоморфізація.

Актуальність дослідження. Символ руки відіграв величезну роль у становленні людської культури, починаючи зі створення перших знарядь праці близько трьох мільйонів років тому, що були, за поширеним висловом, "продовженням руки". Рука також виступає частим об'єктом первісного мистецтва. Осмислення й позначення одних із найважливіших просторових понять, "правого" і "лівого", тісно пов'язуються зі сприйняттям людиною руки. Назви "правого" і "лівого" є, безперечно, похідними саме від позначень руки, пор. хоча б укр. *праворуч, ліворуч*.

Мета – зіставити бінарні маркери горизонтального простору у неблизькоспоріднених мовах з метою виявлення у них спільних і відмінних ознак і тенденцій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Згідно з припущеннями деяких дослідників (В. Вундт [1], М. Я. Марр [3], Н. Ю [6] та ін.), на певному давньому етапі розвитку людської мови були поширеними способи обміну інформацією за допомогою жестів ("ручної мови"). Просторові позначення "правого" і "лівого", в основі яких – позначення рук, дали в індоевропейських мовах низку похідних лексем оцінно-етичної й навіть правової сфер. Важливість дослідження семантичної типології згаданих лексичних одиниць підкреслює О. М. Трубочов, указуючи на роль "реально-семантичної динаміки слова", "виявлення саме динамічного змісту, а не приблизно-абстрактного значення" в контексті завдань реконструкції стародавньої культури за мовними свідченнями (зокрема, йдеться про праслов'янські реконструйовані форми *pravgьda і *krivьda) [5, с. 203]. На необхідність відзначення пов'язаність різних видів орієнтації між собою, зокрема,